

## Η ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΪΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΕΩΣ ΤΗ ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ

**Μ**ε αφετηρία τους αρχαϊκούς χρόνους και τις επαφές με τις αποικίες<sup>1</sup> ξεκινά για τη Θεσπρωτία μια πορεία μεταμόρφωσης, με ρυθμούς που επιταχύνονται, ακολουθώντας τις ιστορικές συγκυρίες κατά την ύστερη κλασική και ελληνιστική περίοδο. Πρόκειται για την όψιμη, συγκριτικά, πολιτική συγκρότηση των Θεσπρωτών και τη συμμετοχή τους σε ευρύτερους πολιτικούς σχηματισμούς της Ηπείρου, όπως τον συνοικισμό και την ίδρυση πόλεων, που συνοδεύονται από μια εντυπωσιακή πληθυσμιακή αύξηση και πρόοδο του υλικού πολιτισμού. Τα υλικά κατάλοιπα είναι μάρτυρες μιας εποχής ευημερίας που ευνοήθηκε από το γεγονός ότι η Θεσπρωτία βρέθηκε στο επίκεντρο των ιστορικών εξελίξεων, το ίδιο γεγονός που κατά τραγική ειρωνεία συνέλεξε τελικά στην καταστροφή της από τους Ρωμαίους το 167 π.Χ.

Η Θεσπρωτία χαρακτηρίζεται από ένα έντονο γεωγραφικό ανάγλυφο<sup>2</sup> που διακόπτεται από τις κοιλάδες τεσσάρων μεγάλων ποταμών (Καλαμά, Αχέρωντα, Κωκυτού, Ξάνθου) και των παραποτάμων τους. Οι ορεινές διαβάσεις και οι ποτάμιες κοιλάδες αποτέλεσαν τους βασικούς άξονες μετακινήσεων, διευ-

---

1. Από τα τέλη του 8ου αι. π.Χ. Ηλείοι άποικοι εγκαθίστανται στην Κασσωπαία, περιοχή που κατοικείτο από θεσπρωτικά φύλα. (Dakaris 1971, 1-2), ιδρύοντας το Βουχέτιον ή Βούχετα (στους Ρωγούς), που έλεγχε τη συντομότερη διάβαση για το μαντείο της Δωδώνης και την Πανδοσία, στην πεδιάδα του Αχέρωντα, ανατολικά της μυκηναϊκής Εφύρας, δίπλα στο σημερινό Καστρί. Δύο άλλες θυγατρικές αποικίες εγκαταστάθηκαν στην Ελάτρια (το Παλιόροφορο) και τις Βατίες (Θεσπρωτικό), εξασφαλίζοντας εύφορες γαίες, ελώδεις βοσκοτόπους για τα άλογα, τα βόδια και τα γουρούνια τους, ξυλεία, τον έλεγχο των αρχαιότερων μαντείων και πρόσβαση από και προς το στόμιο του κόλπου της Άρτας. Από το τέλος του 7ου μέχρι το γ' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. η Κόρινθος ιδρύει μία σειρά από αποικίες στα παράλια της Αιτωλοακαρνανίας (Σόλλειο), της Ηπείρου (Ανακτόριο στην ομώνυμη παραλία του Αμβρακικού) και Ν. Ιλλυρίας (Επίδαμνος, Απολλωνία) – συμπεριλαμβανομένης της Λευκάδας και της πιθανής εμπορικής εγκατάστασης στην Ιθάκη – κάποτε σε συνεργασία με την Κέρκυρα, επίσης χορινθιακή αποικία ήδη από τον 8ο αι. π.Χ. Για τις ηλειακές αποικίες βλ. Dakaris 1971. Για το αποικιακό πλέγμα Ηλείων και Κορινθίων στην περιοχή της Ηπείρου βλ. Hammond 1997, 46-54. Για μία συνοπτική παράθεση των χορινθιακών αποικιών και εμπορικών σταθμών στην περιοχή του Ιονίου και της Αδριατικής βλ. Bakhuizen 1987.

2. Για μία εκτενή περιγραφή του φυσικού αναγλύφου βλ. Δάκαρης 1972, 3-27.

κολώνοντας την επικοινωνία μεταξύ παράκτιας ζώνης και ενδοχώρας, ενώ σημαντικός ήταν και ο ρόλος των ίδιων των ποταμών που ήταν πλωτοί στον κάτω ρου τους. Από την άλλη, οι ευλίμενες ακτές αποτέλεσαν κατά καιρούς θύρα επικοινωνίας με το Ιόνιο και την Αδριατική.

Η ποικιλομορφία του κλίματος και το υψηλό ανάγλυφο, σε συνδυασμό με τις περιορισμένες πεδινές εκτάσεις, οι οποίες στο μεγαλύτερο μέρος του χρόνου μετατρέπονταν σε έλη, οδήγησαν στην αυξημένη εξάρτηση των κατοίκων από την κτηνοτροφία. Το γεγονός αυτό και, πολύ περισσότερο, η μακροχρόνια προσκόλλησή τους στην οικονομία της αυτάρκειας (απόρροια του φυσικού τοπίου και των ιστορικών συγκυριών) δεν δημιούργησαν τις απαραίτητες κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις που θα ευνοούσαν τη συγκρότηση πολιτικού κράτους.<sup>3</sup> Αντίθετα, συντέλεσαν στη διατήρηση της φυλετικής μορφής της κοινωνίας, που χαρακτήριζε αρχικά όλα τα ελληνικά φύλα. Στην Ήπειρο η φυλετική οργάνωση θα παραμείνει ισχυρή ακόμα και όταν οι ιστορικές και κοινωνικοπολιτικές συνθήκες θα οδηγήσουν, αργότερα, σε πιο σύνθετες πολιτειακές δομές.<sup>4</sup>

Οι Θεσπρωτοί, μαζί με τους Χάονες, Μολοσσούς και Κασσωπαίους, αποτελούσαν τα κύρια ηπειρωτικά φύλα, το καθένα από τα οποία είχε και τη δική του επικράτεια. Οι μεγάλες αυτές ομάδες χωρίζονταν σε πολυάριθμα μικρότερα φύλα<sup>5</sup> που, σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές,<sup>6</sup> μέχρι το α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. κατοικούσαν σε «ατείχιστες κώμες», μικρούς δηλαδή, καθαρά αγροτικού χαρακτήρα, οικισμούς, για τους οποίους όμως έχουμε ελάχιστα απτά αρχαιολογικά δεδομένα. Η επικράτεια του θεσπρωτικού φύλου, μέχρι και τον 5ο αι. π.Χ., εκτεινόταν πέραν των ορίων του σημερινού νομού, περιλαμβάνοντας τα δύο πανελλήνιας εμβέλειας μαντεία – της Δωδώνης και του Νεκρομαντείου στις εκβολές του Αχέροντα, ενώ το βόρειο όριο αποτελούσε ο ποταμός Καλαμάς.<sup>7</sup>

Παράλληλα, μεταξύ του 8ου και 6ου αι. π.Χ., Ηλείοι, Κορίνθιοι και Κερκυραίοι άποικοι, προς εξυπηρέτηση των εμπορικών συμφερόντων τους, ιδρύουν στα ηπειρωτικά παράλια τειχισμένες πόλεις που διαφέρουν κατά πολύ από τις μικρές εγκαταστάσεις των αυτόχθονων κατοίκων.<sup>8</sup>

Πρώιμο δείγμα της παρουσίας των αποίκων στα παράλια της Θεσπρωτίας φαίνεται να αποτελεί η εγκατάσταση στον λόφο της Μαστιλίτσας, όπου αποκαλύ-

3. Βασιλειάδης – Χριστοδούλου 2006, 91-110.

4. Βασιλειάδης – Χριστοδούλου 2006, γενικά.

5. Για τα διάφορα φύλα που συγκροτούσαν το έθνος των Θεσπρωτών, βλ. Δάκαρης 1972, 86-89.

6. Ψευδο-Σκύλαξ, *Περίπλους* 28-32. Βλ. και Δάκαρης 1972, 79-80.

7. Για τις μεταβολές των ορίων της αρχαίας Θεσπρωτίας από την Εποχή του χαλκού έως τον 4ο αι. π.Χ. βλ. Δάκαρης 1972, 1-7.

8. Βλ. ανωτέρω, υποσ. 1.

φθηκε αρχαϊκό ιερό του 7ου-6ου αι. π.Χ.<sup>9</sup> με ευρήματα που μαρτυρούν κορινθιακές επιρροές. Οι σχέσεις με την Κόρινθο επιβεβαιώνονται και από τα κτερίσματα ενός τάφου στην περιοχή Νεοχωρίου Παραμυθιάς, στην ενδοχώρα της Θεσπρωτίας.<sup>10</sup>

Στη διάρκεια του 5ου αι. π.Χ. η εμπλοκή των Κερκυραίων στον Πελοποννησιακό πόλεμο βρίσκει τις θεσπρωτικές ακτές στο επίκεντρο των στρατιωτικών αναμετρήσεων. Ίσως οι στρατιωτικές βάσεις που, κατά τον Θουκυδίδη,<sup>11</sup> ιδρύει τώρα η Κέρκυρα στην απέναντι ακτή – την «Κερκυραϊκή Περαία» – ταυτίζονται με το οχυρό στον λόφο του Πύργου Ραγίου και τον οικισμό στη γειτονική χερσόνησο της Λυγιάς (αρχαία *Τορώνη*) με τα τρία συνεχόμενα κάστρα της.<sup>12</sup> Λόγω της στρατηγικής θέσης τους φαίνεται πως παρέμειναν σε χρήση καθ' όλη τη διάρκεια των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων.

Αντίστοιχη διάρκεια κατοίκησης παρατηρείται και στη Μαστιλίτσα, όπως μαρτυρούν ο οχυρωμένος οικισμός στην κορυφή του λόφου<sup>13</sup> και η αποκάλυψη νεκροταφείου των αρχών του 5ου αι. π.Χ.<sup>14</sup> Τα κτερίσματα των τάφων – κατεξοχήν αγγεία αττικού εργαστηρίου – αντικατοπτρίζουν τη διείσδυση του αθηναϊκού εμπορίου που αποτελεί, πλέον, γενικευμένο φαινόμενο σε όλο το βορειοδυτικό ελλαδικό χώρο.

Η παρουσία των αποίκων και ο καταλυτικός ρόλος των ξένων δυνάμεων, όπως των Αθηναίων και των Μακεδόνων, στα πολιτικά τεκταινόμενα της Ηπείρου θα συντελέσουν αποφασιστικά στην έξοδο αρχικά των Μολοσσών και στη συνέχεια των υπόλοιπων ηπειρωτικών φύλων από την πολιτιστική τους απομόνωση, θέτοντας τις βάσεις για την πολιτική οργάνωση, τον συνοικισμό και τη συνακόλουθη αστικοποίησή τους. Έτσι, από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. υιοθετούνται νεωτερισμοί, όπως η εισαγωγή γραφής και η κοπή νομίσματος, ενώ οι πολυάριθμες μικρές κώμες συνοικίζονται σε τειχισμένες πόλεις. Το πρωιμότερο, μάλιστα, απτό δείγμα των κοινωνικών ζυμώσεων, που είχε συντελεστεί, αποτελεί η κατάργηση της βασιλείας στους Θεσπρωτούς και τους Χάονες, τουλάχιστον από το β' μισό του 5ου αι. π.Χ.,<sup>15</sup> θεσμός που αντικαταστάθηκε από την αιρετή αρχή του προστάτη.

Την ίδια περίοδο ο ανταγωνισμός μεταξύ των ηπειρωτικών φύλων είχε ως αποτέλεσμα τη σταδιακή συρρίκνωση της Θεσπρωτίας στα σημερινά, περίπου,

9. Τζωρτζάτου – Φάτσιου 2006, 70-72, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία.

10. ΑΔ 56 (2001), Χρονικά [υπό έκδοση]. Τζωρτζάτου – Φάτσιου 2006, 67-68.

11. Βλ. Θουκυδίδης 3.72 κ.εξ.

12. Δάκαρης 1972, 32-35, 77, 89, 104-105. Hammond 1967, 82-83.

13. Τζωρτζάτου – Φάτσιου 2006, 75-77.

14. Τζωρτζάτου – Φάτσιου 2006, 73-74.

15. Θουκυδίδης 2.80.5. Για την κατάργηση της βασιλείας βλ. και Δάκαρης 1972, 85.

όρια. Παρόλο που επεκτείνεται βόρεια του Καλαμά εις βάρος των Χαόνων, χάνει από τους Μολοσσούς το ανατολικό τμήμα της επικράτειάς της, αλλά και το νότιο, μεταξύ Αχέροντα και Αμβρακικού, όταν το υπαγόμενο στους Θεσπρωτούς φύλο των Κασσωπαίων αποφασίζει να ανεξαρτητοποιηθεί. Εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς το μέγεθος του πλήγματος για τους Θεσπρωτούς, που περιλάμβανε την απώλεια των δύο αρχαιότατων ιερών τους. Έτσι, από τον 4ο αι. π.Χ., εποχή που σηματοδοτεί την περίοδο ακμής για ολόκληρη την Ήπειρο, μέχρι και τη ρωμαϊκή κατάκτηση του 167 π.Χ. η αρχαία Θεσπρωτία περιλάμβανε τον σύγχρονο ομώνυμο νομό, καθώς και τμήμα της σημερινής νότιας Αλβανίας, με βόρειο σύνορο τον ποταμό Πάβλα.<sup>16</sup>

Πρωιμότερη όλων των οχυρωμένων οικισμών θεωρείται η *Ελέα*,<sup>17</sup> πρωτεύουσα του φύλου των Ελεατών Θεσπρωτών, η οποία έλεγχε την κοιλάδα της Παραμυθιάς. Είναι η πρώτη που κόβει νόμισμα, με εξάρτηση αρχικά από κορινθιακά πρότυπα.<sup>18</sup>

Λίγο μετά την ίδρυση της Ελέας, στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ., χρονολογούνται οι υπόλοιποι τειχισμένοι οικισμοί, όπως το Δυμόκαστρο (αρχαία *Ελίνα*),<sup>19</sup> η Ντόλιανη (αρχαία *Φανοτή*),<sup>20</sup> η Ραβενή<sup>21</sup> κ.ά., οι οποίοι αποτέλεσαν την έδρα των επιμέρους θεσπρωτικών φύλων.

Τα φύλα συσπειρώνονται γύρω από τις πόλεις, οι οποίες συνασπίζονται δημιουργώντας το Κοινό των Θεσπρωτών, δίνοντας με αυτόν τον τρόπο υπόσταση στο αρχικό φυλετικό έθνος.<sup>22</sup> Περί το 330 π.Χ., το Κοινό κόβει νόμισμα, οικειοποιούμενο τα ελεατικά σύμβολα, τα οποία πλέον παραπέμπουν στο Νεκρομαντείο του Αχέροντα και τη λατρεία της Περσεφόνης.<sup>23</sup>

16. Βλ. ανωτέρω, υποσ. 1.

17. Ρήγιнос – Λάζαρη 2007. Ο πρώτος που ταύτισε την αρχαία *Ελέα* με τον αρχαίο οικισμό πάνω από το χωρίο Βέλιανη, τη σημερινή Χρυσαιγή, ήταν ο Σ. Δάκαρης (Δάκαρης 1972, 37-39, 97-99), μία γενικά αποδεκτή άποψη που επιβεβαιώνεται και από επιγραφικές και νομισματικές μαρτυρίες.

18. Για όλους τους νομισματικούς τύπους και τις επιγραφές των νομισμάτων της Ελέας βλ. Δάκαρης 1972, 37, 116-117. Franke 1961, 40-51, 300-307 και πίν. 3-4. Για τον προβληματισμό ως προς τους τύπους βλ. και Βασιλειάδης – Χριστοδούλου 2006, 104, υποσ. 45, 108-109, υποσ. 51.

19. Κουντούρη 2006. Λάζαρη – Τζωρτζάτου 2008.

20. Για μία συνοπτική παρουσίαση, με βάση τα πρόσφατα δεδομένα, βλ. Λάμπρου 2006. Λάμπρου – Σαλταγιάννη 2008.

21. Για αυτόν τον αταύτιστο οικισμό βλ. Δάκαρης 1972, 6, 112, 156-157, 161, 163, 184 και σχ. 57. Hammond 1967, 186-187, 199, 660, 670, 676, 686, 714, 718, πίν. 16, 20:16 και σχ. XII.

22. Βασιλειάδης – Χριστοδούλου 2006, 108-110. Δάκαρης 1972, 81-89.

23. Τα σύμβολα αυτά είχαν αρχικά υιοθετήσει οι Ελεάτες στις κοπές μετά το 342 π.Χ. (βλ. ανωτέρω, υποσ. 18).



Χάρτης της Θεσπρωτίας με τις σημαντικότερες αρχαιολογικές θέσεις των αρχαίων – ελληνιστικών χρόνων.

Ως έδρα του πολιτικού αυτού σχηματισμού ιδρύεται τώρα στα βόρεια της κοιτής του ποταμού Καλαμά η Γιτάνη,<sup>24</sup> σε μία περιοχή που οι Θεσπρωτοί είχαν πλέον αποσπάσει από τους Χάονες. Η επιλογή της θέσης, πέραν της πολιτικής σκοπιμότητας, δείχνει το αυξημένο ενδιαφέρον για το διαμετακομιστικό εμπόριο, δεδομένου ότι η Γιτάνη έλεγχε την έξοδο του πλωτού, τότε, Καλαμά προς τη θάλασσα.

Ωστόσο, η πορεία των γεγονότων καθορίστηκε από την ισχυροποίηση των Μολοσσών μετά και από την ενεργό ανάμειξη του Μακεδόνα βασιλιά Φιλίππου Β'. Η αναγνώριση της υπεροχής τους στην ευρύτερη περιοχή επισφραγίστηκε με τη σύσταση της Συμμαχίας των Μολοσσών, που σύντομα έδωσε τη θέση της στη Συμμαχία των Ηπειρωτών. Ο φορέας αυτός είχε πλέον κρατική υπόσταση, συνενώνοντας τα ηπειρωτικά έθνη υπό τον βασιλιά των Μολοσσών. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι νομισματικές κοπές των Θεσπρωτών, των Μολοσσών και Κασσωπαίων αντικαθίστανται από το κοινό νόμισμα της Συμμαχίας.

Ιδιαίτερη ακμή γνωρίζει η Ήπειρος κατά την περίοδο βασιλείας του Πύρρου (293-272 π.Χ.), ο οποίος είχε κατορθώσει να εξελιχθεί στον ισχυρότερο ηγεμόνα της ηπειρωτικής Ελλάδας. Στο πλαίσιο ενίσχυσης της άμυνας του εκτεταμένου κράτους του, από την Επίδαμο στη νότια Ιλλυρία και μέχρι τον Κορινθιακό κόλπο, ο Πύρρος προωθεί την ίδρυση σειράς από ακροπόλεις και φυλάκια πάνω σε φυσικά οχυρά υψώματα, από όπου εξασφαλιζόταν ο έλεγχος των κοιλάδων και των σημαντικών χερσαίων αρτηριών.

Δείγματα τέτοιων εγκαταστάσεων στη Θεσπρωτία απαντούν με αξιοσημείωτη πυκνότητα στην ευρύτερη περιοχή της οροσειράς του Τσαμαντά και στους πρόποδες των βουνών της Παραμυθιάς και του Σουλίου, ενώ υπάρχουν παραδείγματα και κατά μήκος της παράκτιας ζώνης, από το Μαργαρίτι μέχρι τη Σαγιαάδα.<sup>25</sup> Ορισμένα από αυτά φαίνεται πως λειτούργησαν και ως οικιστικοί πυρήνες, αν και τα περισσότερα παρέμειναν απλά οχυρά, στα οποία κατέφευγαν οι πληθυσμοί της ευρύτερης περιοχής κατά τη διάρκεια εχθρικών επιδρομών.

Στα χρόνια των απογόνων του Πύρρου και ενώ η Ήπειρος δεχόταν μεγάλη πίεση από τους Αιτωλούς, η αντιμοναρχική στάση μεταξύ 233 και 231 π.Χ. οδήγησε στην οριστική κατάργηση της βασιλείας και στον μετασχηματισμό τής

24. Για μία συνοπτική παρουσίαση, όπου και επιπλέον βιβλιογραφία, βλ. Γκάνια 2006. Το τοπωνύμιο *Γιτάνη* έχει, λανθασμένα, επικρατήσει στη βιβλιογραφία αντί του ορθού *Γίτανα* (τα), τα οποία αναφέρονται τόσο στις αρχαίες πηγές (Λίβιος 42.37.4, 42.38.1. Πολύβιος, *Historiae* 27.16.4-6) όσο και σε αδημοσίευτη χάλκινη, αναθηματική επιγραφή από τον ερευνημένο ναό της πόλης.

25. Για μία συνοπτική παρουσίαση των οχυρών βλ. Βλαχοπούλου-Οικονόμου 2003. Δάκαρης 1972.

Ηπειρωτικής Συμμαχίας σε ομόσπονδο κράτος, το Κοινό των Ηπειρωτών, που λειτούργησε μέχρι τη ρωμαϊκή κατάκτηση του 167 π.Χ.

Οι λύσεις που αναζητήθηκαν για τον συσχετισμό πολιτειακής δομής, καθημερινών αναγκών και οικοδομικών μορφών, που οδηγεί τελικά στην οργάνωση μιας πόλης, είχαν ήδη εφαρμοστεί με επιτυχία στην Κασσώπη και την Αμβρακία.<sup>26</sup> Το μοντέλο για τον σχεδιασμό των νεοσύστατων θεσπρωτικών πόλεων αποτελεί δάνειο, προσαρμοσμένο όμως στις ιδιαίτερες ανάγκες τους.

Όλες οι πόλεις περιβάλλονται από ισχυρά τείχη, κτισμένα κυρίως κατά το πολυγωνικό σύστημα. Οι αρχιτεκτονική μορφή των οχυρώσεων με το ιδιαίτερα μεγάλο πάχος, τις συχνές θλάσεις, τους πύργους και τις μνημειακές πύλες υπακούει στην πρόοδο της πολιορκητικής τέχνης, που παρατηρείται αυτήν την εποχή.

Οι οχυρωματικοί περίβολοι, πέραν της καθαρά αμυντικής τους σημασίας, καθορίζουν τα όρια και τη μορφή της πόλης με την επιβλητικότητά τους. Η Γιτάνη και η Ελέα οργανώνονται ρυμοτομικά με οικοδομικές νησίδες που διαμορφώνονται από ένα πλέγμα παράλληλων και κάθετων δρόμων. Ωστόσο, δεν εφαρμόζεται αυστηρά η κανονικότητα του ιπποδάμειου συστήματος, πλην της Γιτάνης, παρόλο που και εδώ παρατηρούνται αποκλίσεις. Όπως αποκαλύφθηκε με τις πρόσφατες εργασίες ανάδειξης, οι δρόμοι των πόλεων είναι χωμάτινοι ή πλακοστρωμένοι, ενώ δεν λείπει και η μέριμνα αποχέτευσης.

Ο σαφής αστικός χαρακτήρας των πόλεων, που προϋποθέτει διοικητική οργάνωση και ανάπτυξη δευτερογενούς και τριτογενούς οικονομίας, επιβεβαιώνεται από τα ευρήματα.

Μεγάλα πολυτελή κτίρια τετράγωνης κάτοψης οργανωμένα γύρω από κεντρικό αύλιο χώρο<sup>27</sup> στέγαζαν τις αυξημένες πολιτικές και διοικητικές ανάγκες (κτίριο Ε Ελέας,<sup>28</sup> κτίριο Α Γιτάνης<sup>29</sup> κτίριο Α Δυμοκάστρου<sup>30</sup>).

Στο κτίριο Α της Γιτάνης η ύπαρξη ανδρώνων, βωμού και εστίας (αν δεν είχε χρηστική λειτουργία) φανερώνει πως τελούσε ίσως χρέη πρυτανείου. Ταυτόχρονα στέγαζε το δημόσιο αρχείο, όπως φανερώνουν τα περίπου 3.000 πήλινα σφραγίσματα, και πιθανώς το θησαυροφυλάκιο του κράτους, όπως προκύ-

26. Για την Κασσώπη βλ. ενδεικτικά Δάκαρης 1989· για την Αμβρακία βλ. Τζουβάρα-Σούλη 1992.

27. Η κάτοψη των κτιρίων αυτών έχει ομοιότητες με την αρχαιότερη φάση του καταγωγίου της Κασσώπης, ενώ σε μικρότερο βαθμό, και φυσικά σε μικρότερη κλίμακα, εμφανίζει ομοιότητες με πτέρυγες των μακεδονικών ανακτόρων.

28. ΑΔ 44 (1989), *Χρονικά*, 302-306.

29. ΑΔ 47 (1992), *Χρονικά*, 354-355. Ρήγιнос – Λάζαρη 2007, 51-53.

30. ΑΔ 55 (2000), *Χρονικά* (υπό έκδοση), ΑΔ 56 (2001), *Χρονικά* (υπό έκδοση), ΑΔ 57 (2021), *Χρονικά* (υπό έκδοση), Κουντούρη 2006, 205.

πτι από τους θησαυρούς νομισμάτων και ημιπολύτιμων λίθων. Περισσότερο προβληματική είναι η συστέγαση με το εργαστήριο επεξεργασίας ημιπολύτιμων λίθων, το σιδηρουργείο και το κεραμοποιείο, που ωστόσο αποτελούν μεταγενέστερες της κατασκευής του προσθήκης και σίγουρα είχαν ξεχωριστή είσοδο από το κυρίως κτίριο.<sup>31</sup>

Είναι χαρακτηριστικό, επίσης, ότι τόσο στη Γιτάνη όσο και στην Ελέα τα κτίρια αυτά περιλάμβαναν αποθηκευτικούς χώρους, γεγονός που δείχνει, πιθανώς, τον παρεμβατισμό της κεντρικής διοίκησης σε θέματα παραγωγής και διάθεσης αγαθών.

Ακόμα και η θέση των κτιρίων αυτών σε έκκεντρο σημείο και σε απόσταση από την αγορά, αλλά ταυτόχρονα σε περίοπτη θέση<sup>32</sup> και πάντα σε επαφή με το τείχος, δηλώνει κάποια αποστασιοποίησή του από τον δημόσιο βίο και ένα βαθμό συγκεντρωτισμού της πολιτικής εξουσίας.

Πολιτικό χαρακτήρα, ωστόσο, πρέπει να διαγνώσουμε και στο θέατρο που διέθετε η Γιτάνη εκτός των τειχών της, χωρητικότητας τεσσάρων έως πέντε χιλιάδων θέσεων.<sup>33</sup> Πρόκειται για το μοναδικό αρχαίο θέατρο στη Θεσπρωτία, όπου εκτός από πολιτιστικές εκδηλώσεις, δείγμα του πνευματικού πολιτισμού της πόλης, πραγματοποιούνταν και πολιτικές συνελεύσεις.<sup>34</sup>

Μικρά ναϊκά οικοδομήματα, με διμερή ή τριμερή εσωτερική διαίρεση, ιδρύονται τώρα για πρώτη φορά εντός των πόλεων (Γιτάνη, Ελέα, Δυμόκαστρο)<sup>35</sup> και συνυπάρχουν με τα αγροτικά ιερά της περιφέρειας. Χαρακτηριστικό είναι το αγροτικό ιερό στην Κυρά-Παναγιά, που φαίνεται να σχετίζεται με τον αρχαίο οικισμό του Σεβαστού, στον κάμπο της Παραμυθιάς.<sup>36</sup> Η πλειονότητα των ευρημάτων από τα παραπάνω παραπέμπει σε λατρεία γυναικείων θεοτήτων.

Πρόσφατα αποκαλύφθηκε στη Γιτάνη ένας λίθινος βαίτιλος, κατεξοχήν σύμβολο του Απόλλωνα Αγυιέα, προστάτη των δρόμων. Ο Απόλλωνας λατρεύτηκε με αυτήν την ιδιότητα στην κορινθιακή αποικία της Αμβρακίας,<sup>37</sup> με την οποία η Θεσπρωτία είχε αυτήν την περίοδο στενές εμπορικές επαφές.

31. Δεν αποκλείεται να σχετίζονται με την κάλυψη πολύ συγκεκριμένων αναγκών της διοίκησης, όπως σφραγιδογλυφία, κατασκευή όπλων και δημόσιων αγγείων ή κεράμων, που έχουν αποκαλυφθεί στον ευρύτερο χώρο με σχετική επιγραφή (ΔΑΜΟΣΙΟΝ).

32. Το κτίριο Α στο Δυμόκαστρο εδράζεται σε τεχνητά διαμορφωμένο άνδρηρο.

33. ΑΔ 52 (1997), *Χρονικά*, 614-616.

34. Λίβιος 42.37.4.

35. ΑΔ 44 (1989), *Χρονικά*, 306-308 (Γιτάνη). Ρήγινος – Λάζαρη 2007, 38-39 (Ελέα). Λάζαρη – Τζωρτζάτου 2008, 14-16 (Δυμόκαστρο).

36. ΑΔ 52 (1997), *Χρονικά*, 610. ΑΔ 53 (1998), *Χρονικά*, 538-540.

37. Για τη λατρεία του Απόλλωνα Αγυιέα βλ. Τζουβάρα-Σούλη 1992, 133-146.



Η ύπαρξη οργανωμένης εμπορικής αγοράς επιβεβαιώνει τον αστικό χαρακτήρα της οικονομίας. Η αγορά οριοθετείτο από στοές<sup>38</sup> που παρείχαν προστασία από τις καιρικές συνθήκες και ενίοτε στέγαζαν τις εμπορικές συναλλαγές. Στη Γιτάνη υπάρχει ιδιαίτερο συγκρότημα καταστημάτων, ενώ θα πρέπει να υποθέσουμε ότι στον μεγάλο ανοικτό χώρο στο μέσον της αγοράς στήνονταν πρόχειροι πάγκοι.

Η αγορά αποτελούσε σημείο συνάντησης και αγοραπωλησιών, όχι μόνο για τους κατοίκους της πόλης αλλά και για τους πληθυσμούς της υπαίθρου, στο πλαίσιο μιας ανταλλαγής πρωτογενών και μεταποιημένων προϊόντων.

Παράλληλα με την αστικοποίηση, η αγροτική παραγωγή εξακολουθεί να αποτελεί τη βάση της οικονομίας, ασκούμενη κυρίως από τους πληθυσμούς της υπαίθρου που συνεχίζουν, παρά τον συνοικισμό, να κατοικούν σε μικρούς ατείχιστους οικισμούς.

Η εντατικοποίηση της κτηνοτροφίας, που επιβάλλεται τώρα από τη ζήτηση της αγοράς των αστικών κέντρων, ενισχύεται από τις γραπτές πηγές που εξαιρούν την ποιότητα των κοπαδιών για το μαλλί, την παραγωγή γάλακτος και τον όγκο των ζώων.<sup>39</sup>

Αντίστοιχη μέριμνα πρέπει να υπήρξε και για την ανάπτυξη της γεωργίας (π.χ. αποστραγγιστικά και αρδευτικά έργα), παρόλο που με την κατακόρυφη αύξηση του πληθυσμού αυτήν την περίοδο δεν θα εξασφαλιζόταν πάντοτε η απαιτούμενη αυτάρκεια. Χαρακτηριστική είναι επιγραφική μαρτυρία που αναφέρεται στην εισαγωγή σίτου από την Κυρήνη το 330 π.Χ.<sup>40</sup>

Την ενασχόληση με τη βιοτεχνία αποδεικνύει το πλήθος των κεραμικών κλιβάνων που έχουν βρεθεί διάσπαρτοι στον νομό (Βασιλικό, Νεοχώρι, Μαργαρίτι, Προδρόμι, Ελαία Φιλιατών).<sup>41</sup>

Οι ενδείξεις για την κατοίκηση στην περιφέρεια των αστικών κέντρων είναι πολυάριθμες. Οι σωστικού χαρακτήρα ανασκαφές των τελευταίων χρόνων έχουν

38. Μία στοά ορίζει, από βορρά, την αγορά της Γιτάνης (ΑΔ 51 [1996], *Χρονικά*, 414-417), ενώ στην Ελέα υπάρχουν τρεις στοές (ΑΔ 43 [1988], *Χρονικά*, 346-349. Ρήγιнос – Λάζαρη 2007, 54-66). Στο Δυμόκαστρο δεν έχει εντοπιστεί σαφώς οριοθετημένος χώρος εμπορικής αγοράς. Τις εμπορικές δραστηριότητες των κατοίκων εξυπηρετούσε μία στοά στο βόρειο άκρο του ανώτερου τμήματος του οικισμού (Λάζαρη – Τζωρτζάτου 2008, 14), ενώ υπάρχουν ενδείξεις για ύπαρξη ενός ακόμη στωικού οικοδομήματος.

39. Πλίνιος Πρεσβύτερος, *NH VIII*, 176. Τερέντιος Μάριος Βάρρων Ρεατίνοσ, *De re rustica*, II 2.30, 5.10. Βλ. επίσης Δάκαρης 1972, 25-6. Hammond 1967, 41.

40. Βλ. Osborne 1987, 34-35 και Fig. 12.

41. ΑΔ 51 (1996), 419-420. ΑΔ 54 (1999), 513. ΑΔ 55 (2000), ΑΔ 57 (2002), ΑΔ 59 (2004), *Χρονικά* [υπό έκδοση].

φέρει στο φως αποσπασματικά σωζόμενες οικίες, που θεωρείται ότι αποτελούν τμήματα ευρύτερων οικισμών.<sup>42</sup> Η πλειονότητα των θέσεων αυτών εμφανίζεται σε πλαγιές χαμηλών υψωμάτων, στην περιφέρεια των κοιλάδων, όπου θα εξασφάλιζαν ταυτόχρονα την εποπτεία του περιβάλλοντος χώρου και την προστασία από τη συχνή υπερχειλίση των ποταμών.

Συνήθη ευρήματα στις θέσεις αυτές είναι σκεύη που σχετίζονται με την αποθήκευση και την επεξεργασία αγροτικών προϊόντων, όπως πιθάρια, αμφορείς, λίθινοι χειρόμυλοι και υφαντικά βάρη, οστά ζώων και, ενίοτε, απανθρακωμένοι σπόροι. Η παρουσία νομισμάτων δηλώνει ότι δεν ήταν άγνωστο σε αυτούς το μεταπρατικό εμπόριο, ενώ δεν λείπουν και δείγματα λεπτότεχνης κεραμικής. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα παραπέμπουν σε απλές ορθογώνιες κατασκευές με επιμέρους εσωτερικές διαίρεσεις και συχνά με μεγάλη διάρκεια χρήσης.

Σύμφωνα με τις νεότερες έρευνες, αρχίζει σιγά σιγά να επιβεβαιώνεται η συνεχής κατοίκηση κάποιων θέσεων ήδη από τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του οικισμού στη Σκάλα Αετού Φιλιατών, όπου συνυπάρχουν ορθογώνιες και ελλειψοειδείς οικίες, με ευρήματα που χρονολογούνται από την πρώιμη Εποχή του σιδήρου έως τα τέλη του 4ου αι. π.Χ.<sup>43</sup>

Τμήματα νεκροταφείων και μεμονωμένοι τάφοι που έχουν εντοπιστεί σε όλη την έκταση της θεσπρωτικής γης, αποτελούν και αυτά δείγματα της εκτεταμένης κατοίκησης.<sup>44</sup>

Με την ίδρυση των μεγάλων πόλεων, κατά την ύστερη κλασική και ελληνιστική περίοδο, τα νεκροταφεία βρίσκονται πάντοτε εκτός των τειχών, κατά μήκος των δρόμων που οδηγούσαν στους οικισμούς. Μοναδικό παράδειγμα οργάνωσης αρχαίου νεκροταφείου με τη μορφή τύμβου στη Θεσπρωτία αποτελεί η περίπτωση του Δυμοκάστρου με εξαίρεση τον τύμβο στην περιοχή του Παραποτάμου, ο οποίος, ωστόσο, χρησιμοποιήθηκε από τους ελληνιστικούς έως τους μέσους βυζαντινούς χρόνους.<sup>45</sup>

Στις ελληνιστικές νεκροπόλεις επικρατούν οι κιβωτιόσχημοι τάφοι, κατασκευασμένοι από μονολιθικές, ασβεστολιθικές πλάκες. Ταυτόχρονα συναντά-

42. Μεταξύ άλλων χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα στην Κυρά-Παναγιά – Σεβαστό στον κάμπο της Παραμυθιάς και στην Ελαία Φιλιατών. Βλ. ΑΔ 53 (1998), *Χρονικά*, 538-539. ΑΔ 60 (2005), *Χρονικά* [υπό έκδοση].

43. ΑΔ 60 (2005), *Χρονικά* [υπό έκδοση]. Χαρακτηριστική είναι η ομοιότητά του με τον οικισμό της Βίτσας Ζαγορίου (Βοκοτοπούλου 1982).

44. Για μία σύντομη επισκόπηση των ταφικών πρακτικών στη Θεσπρωτία βλ. Σαλαταγιάννη 2006.

45. ΑΔ 43 (1988), *Χρονικά*, 349-353. ΑΔ 44 (1989), *Χρονικά*, 313-314.

με λιθοκτιστους, κεραμοσκεπείς και απλούς λακκοειδείς τάφους. Ενίοτε οι τάφοι ορίζονται από μνημειακό περίβολο που συνήθως στέγαζε περισσότερες από μία ταφές. Όσον αφορά στον τρόπο ταφής, ο ενταφιασμός και η καύση βρίσκονται σε παράλληλη χρήση, ενώ συνήθης τακτική είναι η ανακομιδή των λειψάνων σε πήλινα αγγεία και μαρμάρινες λάρνακες.

Τόσο η αρχιτεκτονική ορισμένων μνημείων όσο και τα κτερίσματα που συνοδεύουν τους νεκρούς, αντικατοπτρίζουν τη θέση που κατείχαν οι νεκροί στην κοινωνία των ζωντανών. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του ηρώου στα Μάρμαρα Ζερβοχωρίου αλλά και ο τάφος του ήρωα-πολεμιστή στο Προδρόμι, η ανασκαφή του οποίου έφερε στο φως εντυπωσιακά ευρήματα.<sup>46</sup>

Συνήθη κτερίσματα αποτελούν πήλινα αγγεία καθημερινής χρήσης, αλλά και αγγεία που έχουν συνδεθεί περισσότερο με ταφική χρήση, όπως οι λήκυθοι και τα – χαρακτηριστικά για την ελληνιστική εποχή – μυροδοχεία. Δεν λείπουν κοσμήματα και είδη καλλωπισμού, ειδώλια, ρυτά, καθώς και προσωπικά αντικείμενα, που κάποτε δηλώνουν την ιδιότητα του νεκρού, όπως τα ιατρικά εργαλεία που βρέθηκαν πρόσφατα σε τάφο της Γιτάνης.

Όλα τα παραπάνω στοιχεία ανασύρονται από τη λήθη αποσπασματικά. Με την τοποθέτησή τους στο μωσαϊκό της ιστορίας και την ερμηνεία τους σκιαγραφείται, έστω και σε αδρές γραμμές, η οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή και η διαχείριση του χώρου μιας κοινωνίας, στην οποία τον 2ο αι. π.Χ. συνυπήρχαν φυλετικές ομάδες και μικρές παραδοσιακές κοινότητες παράλληλα προς τα σχετικά νέα αστικά κέντρα.

Η ακμή της Θεσπρωτίας διήρκεσε για λιγότερο από δύο αιώνες, οπότε και ξαναπέρασε στην αφάνεια. Η συμμετοχή των Ηπειρωτών στα γεγονότα του Γ' Μακεδονικού πολέμου, το έτος 170 π.Χ., σημαδεύει την απαρχή της ανοικτής σύγκρουσής τους με τους Ρωμαίους. Το τέλος του πολέμου αυτού, με τη συντριβή του Περσέα στην Πύδνα στις 22 Ιουνίου του 167 π.Χ., σήμανε την υποδούλωση της Ηπείρου και τη δημιουργία της πρώτης ρωμαϊκής κτήσης στην ηπειρωτική Ελλάδα.

---

46. ΑΔ 47 (1992), *Χρονικά*, 349-354.

Βιβλιογραφία

- Bakhuizen 1987:** Bakhuizen S.C., «The Continent and the Sea: Notes on Greek Activities in Ionic and Adriatic Waters», στο: *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité – Actes du Colloque International de Clermont-Ferrand 1984*, Paris 1987, σ. 185-194.
- Βασιλειάδης – Χριστοδούλου 2006:** Βασιλειάδης Στ. – Χριστοδούλου Ελ., «Αρχαία Θεσπρωτία: Από την προπολιτική στην πολιτική κοινωνία, ή, πώς ο χωρικός γίνεται πολίτης», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006) 91-126.
- Βλαχοπούλου-Οικονόμου 2003:** Βλαχοπούλου-Οικονόμου Α., *Επισκόπηση της αρχαίας Ηπείρου, νομοί Ιωαννίνων – Θεσπρωτίας & νότια Αλβανία*, Ιωάννινα 2003.
- Βοκοτοπούλου 1982:** Βοκοτοπούλου Ι., «Η Ήπειρος στον 8ο και 7ο αι. π.Χ.», *ASAtene LX N.S. XLIV, Atti del Convegno Internazionale Grecia, Italia e Sicilia nell' VIII e VII sec. A.C. Atene, 15-20 ottobre 1979*, 1982, σ. 77-100.
- Γκάνια 2006:** Γκάνια Χ., «Ο αρχαιολογικός χώρος της Γιτάνης και οι εργασίες ανάδειξης», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006) 173-196.
- Dakaris 1971:** Dakaris S., *Cassopaia and the Elean colonies. Ancient Greek Cities* 4, Athens 1971.
- Δάκαρης 1972:** Δάκαρης Σ., *Θεσπρωτία. Αρχαίες ελληνικές πόλεις* 15, Αθήνα 1972.
- Δάκαρης 1989:** Δάκαρης Σ.Ι., *Κασσώπη. Νεότερες ανασκαφές 1977-1983*, Ιωάννινα 1989.
- Franke 1961:** Franke P.R., *Die Antiken Munzen von Epirus*, Wiesbaden 1961.
- Hammond 1967:** Hammond N.G.L., *Epirus. The Geography, the Ancient Remains, the History and the Topography of Epirus and Adjacent Areas*, Oxford 1967.
- Hammond 1997:** N.G. Hammond, «Αρχαία Ήπειρος», στο *Ήπειρος, 4.000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, εκδ. Μ.Β. Σακελαρίου, Αθήνα 1997.
- Κουντούρη 2006:** Κουντούρη Κ., «Δυμόκαστρο Θεσπρωτίας (Αρχαία Ελίνα): Ο αρχαίος οικισμός και οι εργασίες ανάδειξής του», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006) 197-218.
- Λάζαρη – Τζωρτζάτου 2008:** Λάζαρη Κ. – Τζωρτζάτου Αντ., «Περιήγηση στον αρχαιολογικό χώρο του Δυμοκάστρου. Ιστορική αναδρομή του οικισμού και εργασίες ανάδειξης», στο: *Ο αρχαιολογικός χώρος του Δυμοκάστρου και οι εργασίες ανάδειξής του, Πρακτικά ημερίδας «Εργασίες ανάδειξης στους αρχαιολογικούς χώρους της Θεσπρωτίας. Ελέα, Ντόλιανη, Δυμόκαστρο»*, Ηγουμενίτσα 14 Δεκεμβρίου 2007, Αθήνα 2008, σ. 7-18.
- Λάμπρου 2006:** Λάμπρου Β., «Φανοτή-Ντόλιανη: Έρευνα και ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006) 219-240.

**Λάμπρου – Σαλταγιάννη 2008:** Λάμπρου Β. – Σαλταγιάννη Ε., «Αρχαιολογικός χώρος Ντόλιανης. Εργασίες ανάδειξης και νέα αρχαιολογικά δεδομένα», στο: *Αρχαιολογικός χώρος Ντόλιανης, Πρακτικά ημερίδας «Εργασίες ανάδειξης στους αρχαιολογικούς χώρους της Θεσπρωτίας. Ελέα, Ντόλιανη», Δυμόκαστρο, Ηγουμενίτσα 14 Δεκεμβρίου 2007*, Αθήνα 2008, σ. 5-11.

**Osborne 1987:** Osborne R., *Classical Landscapes with Figures. The Ancient Greek City and its Countryside*, London 1987.

**Ρήγινος – Λάζαρη 2007:** Ρήγινος Γ. – Λάζαρη Κ., *Ελέα Θεσπρωτίας. Αρχαιολογικός οδηγός του χώρου και της ευρύτερης περιοχής*, Αθήνα 2007.

**Σαλταγιάννη 2006:** Σαλταγιάννη Ε., «Ταφικές πρακτικές στη Θεσπρωτία στην Κλασική και Ελληνιστική περίοδο», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006) 241-256.

**Τζουβάρα-Σούλη 1992:** Τζουβάρα-Σούλη Χ., *Αμβρακία. Μελέτες για την Άρτα 1*, Άρτα 1992.

**Τζωρτζάτου – Φάτσιου 2006:** Τζωρτζάτου Αντ. – Φάτσιου Γ., «Νέα στοιχεία για τη Θεσπρωτία των γεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006) 61-90.